

Дмитро Гордієнко

**Сергій Плохій. Брама Європи. Історія України
від скіфських воєн до незалежності /
Пер. з англ. Романа Клочка. – Переробл. і доп. вид.
Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»,
2023. 512 с.**

DOI: 10.58407/litopis.230418

© Д. Гордієнко, 2023. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2313-9019>

Український переклад нариса історії України «Брама Європи» професора Гарвардсько-го університету, емігранта з України Сергія Плохія витримав низку видань в Україні, що незвично для сучасного українського книговидавництва, навіть в історичній тематиці. Первісно книга була написана й опублікована англійською мовою (Нью-Йорк, 2015) і призначалася для англомовного читача. Для українського історика вітчизняне видання книги С. Плохія цікаве з погляду того, що на Заході широкому загалу відомим є лише мінімум інформації з історії України, адже очевидно, що англійський переклад багатотомної академічної «Історії України-Руси» Михайла Грушевського потрапить у поле зору переважно невеликого кола науковців. Для українського ж загалу маємо ще один добрий та оригінальний синтез української минувшини. Структурно книга складається з 5 розділів, виділених за цивілізаційним та політичним критеріями.

Насамперед заслуговує на увагу назва «Брама Європи» – теза, добре постульована в українській соціогуманітаристиці й «новаторська» для Заходу, однак добре зрозуміла в часі сучасної російсько-української війни. Історичний процес в Україні розглядається в категоріях країни на межі «Сходу і Заходу». До зіткнення «західного і східного християнства» автор додає кордон між «християнством та ісламом» – між осілим та кочовим населенням. Водночас С. Плохій декларує світове бачення України та її культури: «Європа – це важлива частина української історії, так само як і Україна – європейської» (с. 23). Упродовж другої половини ХХ ст. цю тезу послідовно стверджувала українська діаспорна історіографія. Тому для Заходу теза не є новою. Однак, діаспорні видання, як переважно українськомовні, мали незначний вплив на розвиток світової соціогуманітаристики, тому англомова книга С. Плохія, очевидно, матиме більший успіх у цьому плані. У світовому контексті підготовлена й хронологічна таблиця, додана до нариса. Окрім хронологічної, автор подав таблицю «Хто є хто в українській історії», що охоплює українських лідерів, а також політичних та культурних діячів, що незвично для української історіографії. Для більшого кроскультурного розуміння західним читачем української минувшини автор уводить знані й зрозумілі сюжети із сучасної популярної культури, наприклад, говорячи про кіммерійців, С. Плохій згадує Конана-варвара – кіммерійського короля, якого зіграв Арнольд Шварценеггер.

Дослідник відходить від понять «народ» та «нація» як домінуючих категорій історичної оповіді, акцентуючи на історичному процесі в межах кордонів України. Водночас С. Плохій приділяє значну увагу «національним меншинам» (полякам, євреям та росіянам), при цьому лише ситуативно згадує про корінні народи – кримських татар та греків (румів), а караїмів та гагаузів узагалі оминає. Імовірно саме тому українська історія починається зі скитів, а не з еллінів з їхніми південноукраїнськими колоніями, про яких автор лише побіжно згадує та подає відповідну мапу, як робить і короткий екскурс у праісторію, до появи на теренах України неандертальців – мисливців на мамонтів 45 тисяч років до н. е.

Заслуговують на увагу й запропоновані дослідником історіографічні етноніми на позначення населення України: для середньовіччя – *русь*, для ранньомодерного часу – *руси-ни*, для новітнього часу – *українці*, хоча в тексті цей підхід послідовно не витриманий, а щодо античного та нового часу (XIX ст.) населення України етнічно / національно взагалі

не визначено. Проте дослідник припускає етнічний зв'язок геродотових скитів та українців, убачаючи в неврах протослов'ян.

С. Плохій відомий як історик раннього модерну, нової та новітньої історії України. Імовірно цим обумовлена слабкість першого – середньовічного розділу, який концептуально й часто фактологічно сягає історіографії студентських років С. Плохія.

Перший розділ «На понтійському кордоні» покликаний уписати Україну в коло Середземноморської цивілізації. Отже, Україна постає країною античної спадщини, що важливо зокрема для ствердження України як частини Європи. Для пізньоантичного часу С. Плохій окреслює Україну як «самий край» того, «що стане західною цивілізацією». Цей підхід був запропонований ще діаспорними дослідниками Володимиром Січинським та Миколою Аркасом-молодшим. Хронологічно розділ охоплює період від скитів до встановлення монгольського домінування над українськими землями. При цьому «давніх слов'ян» автор подає побіжно та відмічає заснування Києва «незадовго до початку VI століття» (с. 47) (очевидно, така складна хронологічна формула потрібна авторові, щоб прямо не покликатися на Петра Толочка з його 482 роком заснування Києва). Автор лише епізодично згадує готів, хоча, ураховуючи їхній слід в українській історії та мові, вони заслуговують на більшу увагу. У контексті європейської епохи норманських завоювань розглядається доба вікінгів / варягів в Україні, що доводиться до правління Святослава I. Тут же автор різко відходить від європейської історіографічної традиції, проголошуючи державу, створену попередниками Святослава, «царством». На скільки нам відомо, це можна вважати історіографічним казусом чи відкриттям С. Плохія. Як не зазначає дослідник, коли це «царство» перетворилося в «Київську імперію».

Проте досить оригінально дослідник визначає наступний період української історії як «північну Візантію». Нову сторінку в історії України відкриває Володимир Великий. «Північна Візантія» почала своє життя з хрещення князя, дружини та киян, започаткувавши християнізацію Русі – «довгий та складний процес, що розтягнувся не на одне століття» (с. 64).

Упродовж 1970-х років відбулася дискусія між тоді советськими та польськими істориками щодо етнічної належності Червенських градів. С. Плохій не зупиняється на всіх тих містах, зазначає лише захоплення Володимиром у поляків Перемишля, тим самим відносячи його до польської етнічної території, у чому можна вбачати хіба що політкоректність автора. Хибною видається й думка, що «Руська Правда» не могла виникнути до Ярослава, а лише по ньому, як і проголошення її кодифікацією звичаєвого права. Історіографія давно спростувала ці тези. До позаджерельного знання чи фантазії автора належить і розгром руської флотилією візантійської у 1043 р., та «численні походи на Константинополь» (с. 61) дніпровських русів, яких у дійсності було лише 3 (або 4, за умови, що Аскольд і Дір дійсно ходили на Константинополь), тощо. Визнає дослідник й існування єдиної держави «Київська Русь», яка стала в душі російської та советської ідеологеми «коліською трьох братніх народів», проте віддає українцям ту перевагу, що «вони можуть вивчати витoki власної ідентичності та держави, не залишаючи меж своєї столиці» (с. 82).

Та найважливіше в концепції і схемі української історії С. Плохія, що Володимир увів Україну до кола християнських держав, чітко закріпив її місце в Середземноморській цивілізації. Це був далекосяжний вибір, і пізніше він «матиме вирішальне значення в багатьох ділянках політичного та культурного життя. Багато наслідків цього кроку сьогодні є такими ж важливими, як і на рубежі другого тисячоліття» (с. 66).

Строго за советськими схемами визначає С. Плохій і «смерть» Київської Русі, яку кладе на грудень 1240 р. При цьому спершу пише, що Київ зазнав «смертельного удару» (с. 86), надалі спростовує цю тезу (с. 90). Монголи поклали край політичній та церковній єдності уявної держави тим, що визнали два «руські» центри – Володимиро-Суздальське та Галицько-Волинське князівства, залежність яких від Орди була різною, і «ця різниця матиме глибокий вплив на долі двох земель і народів, які їх населяли».

Якщо в першому періоді Україна перебуває в рамках Середземноморської цивілізації, то в другому розділі, у ранньомодерний час, С. Плохій подає українську історію як межову, у традиційних схемах перетину Сходу і Заходу, точніше, підводить історію України до розподілу її на Схід (входження в Російську імперію) та Захід (в Австрійську імперію). На цей час дослідник традиційно й відносить формування української нації. Найбільшим «здобутком» Люблінської унії 1569 р. для України стало формування її сучасної території в межах Польського королівства. При цьому автор припускає історично зумовлений характер такого «кордону». Останнім часом у польській та українській історіографії пропонується погляд на Річ Посполиту як державу трьох рівноправних народів. У дійсності, як пише й С. Плохій, українські воєводства входили до складу Польського королівства «не окремою групою, а одне за одним, без жодних спільних умов чи гарантій» (с. 105).

Входження до Польського королівства втягнуло Україну в загальноєвропейський ринок. Як наслідок, «уперше з часів Геродота українське зерно з'явилося на іноземних ринках» (с. 108). Вагомим був культурний поступ, пов'язаний з острозьким гуртком князя Костянтина Острозького. За висновками С. Плохія, «наприкінці XVI століття Острог став, мабуть, найважливішим центром православної освіти у світі» (с. 110). Таке економічне та культурне піднесення викликало й проєкти перенесення осідку Вселенського Патріарха в Україну, в Острог на Волині.

Маркером епохи в українській історії того часу стала козаччина, якій автор відводить окремих підрозділ. Знаково подає С. Плохій появу козацтва на історичній арені в один рік з відкриттям Америки Колумбом та закінченням реконквісти в Іспанії, що знаменували кардинальну зміну історичних епох в історії Західної та Східної Європи від Середньовіччя до ранньомодерного часу. Дослідник не зупиняється на питанні генези козацтва, лише зазначає, що спершу воно комплектувалося з містян, а з кінця XVI ст. його ряди активно поповнювали й селяни. Не однозначними були й відносини козацтва з Православною Церквою. Якщо 1618 р. Церква завдячувала відновлення своєї ієрархії саме козацтву, то в 1630-ті роки «у панегіриках, що видавалися у друкарні Києво-Печерського монастиря, більше не вихваляли козацьких гетьманів, а прославляли православних шляхтичів, які воювали проти них» (с. 126).

Релігійний розкол і полеміку в Україні першої половини XVII ст. автор розглядає як «Східну Реформацію», що нівелює історію самої європейської Реформації в Україні. Суперечливо подає С. Плохій і релігійну ситуацію в Київській митрополії. Так, спершу автор заперечує релігійний розкол кінця XVI ст., натомість за кілька сторінок його стверджує, відмічаючи й географічний вимір розколу: «здебільшого Галичина, зі Львовом та Перемишлем, залишилися православними, водночас Волинь та білоруські єпархії підтримали нову уніатську церкву» (с. 133). Унія спричинила повернення Києва в центр українського політичного та культурного життя. «У першій половині XVII століття це стародавнє місто стане центром православної реформації – зусиль з боку православних церков від Константинополя до Москви, спрямованих на те, щоб наздогнати Реформацію й Контрреформацію в Європі та реформуватися під час цього процесу» (с. 135).

Проте Київ жодного разу так і не став столицею нової української держави, утвореної внаслідок повстання Богдана Хмельницького та відомої в історіографії як «Гетьманщина». Оригінально автор оцінює українсько-московський союз Богдана Хмельницького, укладений у Переяславі в січні 1654 р. На думку С. Плохія, «це був ще один релігійно вмотивований політичний союз часів Реформації та Контрреформації» (с. 152), низку яких Європа пережила п'ять років тому в ході Тридцятилітньої війни. Хмельницький залишив свою державу на роздоріжжі, що врешті-решт і приведе до розколу України по Дніпру в 1667 р. У подальшому саме території Лівобережжя, контрольовані Московією, стануть колыскою народження та розвитку української ідеї, що С. Плохій пояснює більшою гнучкістю порівняно з конкурентами Москви у відношенні України. Так переміг «малоросійський проєкт» в Україні, що передбачав повну відданість православ'ю та російським царям. Однак через 150 років, у середині XIX ст., саме в підросійській Україні український проєкт вирветься «з-під шкаралупи малоросійської матрешки».

Перебування України в складі Заходу (Австрія) і Сходу (Російська імперія) упродовж нового часу, на думку низки істориків (наприклад, Я. Грицака), породило цивілізаційний розлам України. Натомість С. Плохій пропонує розглядати цей період цілісним. Національний рух в обох частинах України доповнював і певним чином компенсував один одного. «Цей розвиток мав два шляхи, і, коли рух на одному сповільнювався або зупинявся, прогрес на іншому міг продовжуватися й навіть набирати швидкості» (с. 219). Головне, що обидві гілки українського руху мали спільне бачення майбутнього України. В обох частинах України на кінець XIX ст. економічні та соціальні трансформації привели до народження сучасного українського суспільства. Тим самим С. Плохій заперечує «ненормальність» українського розвитку, його відсталість від європейського. Українці йшли в ногу з подібними світовими процесами. Відтак і в Україні Перша світова війна дала можливість створити власну державу, що уподібнює українську історію до країн Центрально-Східної Європи.

Часто в українській публіцистиці, особливо в публіках, лунають звинувачення на адресу М. Грушевського в поміркованій позиції навесні 1917 р. С. Плохій спростовує цей погляд, наголошуючи на радикальному характері дій М. Грушевського, коли він єдиний зі старої гвардії підтримав «молоде покоління українських діячів», давши згоду очолити створену цим поколінням Центральну Раду. У короткий термін, за пів року, Рада перетворилася з координаційного центру на парламент України. При цьому автор спрощує питання створення українських збройних сил, немов би Центральна Рада влітку та восени 1917 р. діяла в незалежній державі, в якій не розміщені сотні тисяч солдат російської ар-

мії. Причини воєнної поразки Української революції С. Плохій вбачає в політичній розділеності та поганій організованості східних українців і в недостатній чисельності та малій вогневії потужності західних українців (с. 288). Росія знову не при чому! Не було російської агресії – ні білої, ні червоної!?

Нагальність важливим є наголос дослідника, що в міжвоєнний період «українці стали найбільшою нацією Європи з нерозв'язаним національним питанням» (с. 300). В утворенні СРСР автор вбачає механізм утримання України в єдності з Росією. Цій же меті служував і голодомор 1932–1933 рр., кількість жертв якого С. Плохій оцінює в 4 мільйони осіб – «кожний восьмий» житель України (с. 333). Відтак Україна зіграє вирішальну роль і в розпаді та зникненні Советського Союзу. Виборюючи незалежність, Україна «приведе до незалежності інші менш рішучі радянські республіки» (с. 397). Дослідник пропонує й інший висновок, що дає зрозуміти й російську агресію проти України 2014 року: «Союз без України втрачає привабливість для Росії», адже «без України Росія опинилася б у меншості в домінованому мусульманськими республіками Союзі» (с. 416). Однак від відновлення російської імперії Москва ніколи не відмовлялася і, очевидно, не відмовиться, принаймні, у найближчому майбутньому.

У міжвоєнний період українські землі виявилися розподіленими між чотирма державами: СРСР, Польща, Румунія та Чехословаччина. Усі держави постали перед дилемою вирішення українського питання, придушення чи кооптації українського руху. Прикметно, що всі країни вбачали вирішення українського питання шляхом запровадження відповідної мовної політики. Не випадково й першою масовою українською організацією наприкінці советської епохи стало засноване в 1989 р. Товариство української мови. І саме в мовній площині вперше проєкт «новоросії» дав тріщину. «Цілковитою несподіванкою для його авторів» стало усвідомлення факту, що не всі російськомовні українці мають російську чи проросійську ідентичність (с. 462). Ці пасажі показують стрижневість (за Сергієм Кримським – архетиповість) значення мови в українській культурі та політичному русі.

Оригінальним і водночас дискусійним є виклад історії України періоду незалежності, наприклад, сюжети про становлення та роль олігархату в українській новітній історії. За висновками С. Плохія, лише в часі, коли олігархи замінили в кабінетах «червоних директорів», в Україні почалося швидке економічне зростання. Хоча далі автор пише, що початок економічного зростання України започаткував Віктор Ющенко, «який не мав жодних зв'язків з політичними та економічними кланами Східної України» (с. 429).

На жаль, часті відсилання до «деяких істориків» розмивають стрункість, логічність та доказовість викладу автора. До грубих помилок належить віднесення С. Плохієм зовнішнього вигляду Софійського собору в Києві, «як ми його знаємо сьогодні» (с. 139), до часів «реставрації» Петра Могили, а не Мазепи, як то було насправді. Данило Виговський був не «двоюрідним братом» (с. 163), а шурином Юрію Хмельницькому. Норми Конституції 1710 р. автор зводить до прагнення «обмежити владу гетьмана, гарантуючи права козацької старшини та рядових козаків, особливо запорожців» (с. 180), повністю ігноруючи інші статті Конституції, наприклад, щодо місцевого самоврядування, соціального захисту населення тощо. Дискусійною є теза про становлення новітнього українського «націоналізму» на початку XIX ст. під «антибонапартівським прапором» (с. 203). Цілком очевидно, що спектр уподобань українського дворянства був ширшим, зокрема й пробонапартівським. Т. Шевченка засудили не на «довгих 10 років» (с. 218), а на всі 25! Хоча відбув він дійсно лише 10 років. Натомість М. Костомарова С. Плохій слушно визнає «засновником модерної української історіографії» (с. 214), що неоднозначно сприймається в сучасній історіографії. Четвертий Універсал Центральної Ради датовано 24, а не 22 січня 1918 р. (с. 276). «Воєнну кампанію Москви на Донбасі 2014 року» чомусь названо «гібридною війною» (с. 21). Червоною ниткою через всю книгу проходить тема єврейських погромів: 1648, 1768, 1905... – при цьому щодо останнього погрому його винуватцями називаються «банди робітників-мігрантів, православних фанатиків і відвертих злочинців» (с. 253), під якими автор розуміє недавніх переселенців з Росії. Однак далі С. Плохій ледь не робить українців винними в загибелі євреїв у нацистських концтаборах у роки Другої світової війни (!), дивно, що Гітлер чи Сталін не проголошені «таємними українцями», хоча далі автор і відмічає, що держава Ізраїль визнала 2500 українців «Праведниками народів світу». Очевидно до вад перекладу потрібно віднести вживання «російський» у значенні «руський» для XIX та початку XX ст., що на той час було не одне й те саме, як і переклад ідеологеми «русский мір» «російським світом». Під «аднім народом» путіна розуміється «руський народ», що складається з українців та росіян разом з білорусами. Також вживаються «Прибалтійські республіки» чи «Прибалтика» замість «Балтійські республіки» та «Балтія» тощо.

Та попри всі суперечності й неточності нарис «Брама Європи» Сергія Плохія можна вважати одним з кращих сучасних синтезів історії України. Якщо Наталя Яковенко та

Ярослав Грицак радше декларують нормальність української історії, Сергій Плохій її переконливо демонструє. На перший погляд, книга написана за традиційним хронологічним викладом, однак під суттєво новим кутом зору. Книга написана / перекладена легким стилем, С. Плохій не переобтяжує фактами, іменами, датами, він дає зважений виклад, з наведенням цитат із джерел, що оживлює українську минувшину, змушує говорити її голо-сом давнини. Автор стверджує і демонструє українську історію «без брому», зображуючи Україну та її минувшину як органічну цілість. Дослідник доходить до чіткого висновку: в Україні «немає легко впізнаваної культурної межі, яка відокремлює Крим від сусідніх регіонів півдня України або Донбас від решти східних регіонів. Жоден з історичних регіонів не показав сильного бажання вийти зі складу України й жодним місцевим елітам не вдалося мобілізувати населення на підтримку відокремлення. Така мобілізація відбулася в Криму та на Донбасі, але виключно внаслідок російської анексії та інтервенції» (с. 465).

Тому, сподіваємося, книга знайде не лише свого «широкого читача», а й приверне увагу фахового середовища, які приймуть виклик і дадуть власні альтернативні погляди як на український синтез, так і окремі сторінки та сюжети історії України.

Дата подання: 14 липня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 25 серпня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Гордієнко, Д. Рецензія : Сергій Плохій. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / Пер. з англ. Романа Клочка. – Переробл. і доп. вид. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 512 с. *Сіверянський літопис*. 2023. № 4. С. 188–192. DOI: 10.58407/litopis.230418.

Цитування за стандартом APA

Hordiienko, D. (2023). *Retsenziia : Serhii Plokhii. Brama Yevropy. Istoriiia Ukrainy vid skifskykh voien do nezalezhnosti / Per. z anhl. Romana Klochka. – Pererobl. i dop. vyd. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2023. 512 s. [Review : Serhii Plokyh. The gates of Europe. A history of Ukraine from Scythian Wars to Independence / Translated from English by Roman Klochko. – Revised and supplemented edition. Kharkiv: Book Club «Family Leisure Club», 2023. 512 p.]. Siverianskyi litopys – Siverian chronicle, 4, P. 188–192. DOI: 10.58407/litopis.230418.*

